

3. AMBOINSCH RARITEITKAMER.

Het handschrift der Rariteitkamer schijnt na de uitgave in het ongereede te zijn geraakt, althans tot heden werd niet aan het licht gebracht waar het zich bevindt. Vermoedelijk bestaan er ook geen afschriften van.

In de Kon. Bibl. te 's Gravenhage echter (verg. LEUPE, pag. 37) bevindt zich een rijkvergulde heel-leëren folioband, met gedrukten titel en titelplaat (van den herdruk in 1740 der Rariteitkamer), waarin een aantal hs. teekeningen van Schelpen en Horens enz., waaronder slechts twee met den naam van den teekenaar: PIETER DE RUYTER, evenwel zonder jaartal. Buitenop (met vergulde letters gedrukt) staat: „Dessins originaux des Raretés d'Amboine par G. E. RUMPHIUS”, en aan de binnenzijde van den band: „Bibliothèque de A. M. LABOUCHÈRE.” — Het zijn van binnen 45 folio-vellen geschept papier, waar allerlei *uitgeknipte* teekeningen, grootere en kleinere, zijn *opgeplakt*. Ongelukkig is men bij dat uitknippen zoo roekeloos geweest, talrijke bijschriften — waarvan nu nog allerlei onleesbare sporen zijn overgebleven — weg te knippen! Schier bij toeval bleven op fol. 1 en 6 twee teekeningen van een kreeft en een krab bewaard — afgebeeld in de Rariteitkamer, op plaat III, F, en plaat VII, T; *beide overrechts, in spiegelbeeld!* — waarvan de eerste gemerkt is „PR. DE RUIJTER FECIT”, en de tweede „PIETER DE RUIJTER FECIT”. Zij zijn dus zeker van dien PIETER DE RUYTER, die — zie het opstel van Dr. J. P. LOTSJY, blz. 10 en 11 — het teekenen van PHILIP VAN EYCK had geleerd, en van 1694—1700 *sekerlijk* botanische teekeningen voor RUMPHIUS vervaardigde. Juist in dezen zelfden tijd kwam ook de Rariteitkamer tot afsluiting. Dat echter een aantal afbeeldingen voor den gedrukten tekst later in Nederland gemaakt zijn, zal straks nader blijken, en zie sub Chernnitz blz. 45.

4. AMBOINSCH LAND-BESCHRIJVING.

A. Rijks-Archief.	1 deel fol. bestaande uit 212 ppg.; en nog 7 ongepagineerde fol. register. Met bijhehoorende groote kaart, n ^o . 1325 der Kaarten-verzameling	} Volgens LEUPE, p. 35 en 62; en aantekening van den heer ROUFFAER.
B. Kon. Bibl. 's Gravenhage.	1 deel octavo, tellende 255 dubbele blz. Dit ex. mist het Register, de achter in bovenstaand hs. voorkomende Lijst der Gouverneurs, zoodaende de kaart	

C. Fragment-hs. op Ambon-zelf. zie Dr. H. Nijman in *De Indië-Planten van de XVII eeuw* (1922) p. 118-119; en verg. *Nederlandse Bijdr.* 1921, p. 116!

5. AMBOINSCH HISTORIE.

A. 's Lands Archief. Batavia.	2 dln. fol. in één band	Zie de bijdrage van Dr. F. DE HAAN in dit Gedenkboek.
B. Bat. Gen. Batavia.	1 dl. fol. (bevattende het eerste deel der Historie).	Volgens Bijdr. v. h. Kon. Inst. 6, IX (1901), p. XXXVI.
C. Kol. Bibl. 's Gravenhage.	2 dl. fol. (afkomstig uit den boedel N. ENGELHARD).	Volgens aantekening van den heer ROUFFAER.
D. Rijks-Archief.	1 dl. fol. (bevattende het eerste deel der Historie).	Volgens LEUPE, pag. 36.
E. Bibl. te Turijn.	2 dln. fol. (aan het eerste deel ontbreekt het begin).	Zie sub Crawford, blz. 19; en het opstel van Prof. HEERES in dit Gedenkboek, blz. 16.
F. Library of the Advocates te Edinburgh.	1 deel fol. (complete tekst).	

6. AMBOINSCH DIERBOEK.

Evenmin als RUMPHIUS' landbeschrijving en historie, zag zijn Amboinsch Dierboek het licht. Het handschrift is zelfs verdwenen. R. had dit werk verdeeld in 3 boeken (LEUPE, pag. 26) nl.: „van Land- Lugt ende Zeegedierte deser eylanden”.

Het is evenwel hoogstwaarschijnlijk, dat VALENTIJN, de groote plunderaar van R.'s geschriften, ook diens „Dierboek” in zijn Oud- en Nieuw Oost-Indië „verwerkt” heeft. Dat hij in zijn Verhandeling der dieren van Ambon dezelfde volgorde neemt zooals R. ze beschrijft, — iets wat LEUPE p. 37 reeds opmerkte —, is nog geen bewijs. Doch RUMPHIUS-zelf doet dat aan de hand, en wel, blijkens het navolgende, in zijn Kruidboek 1).

Amboinsch Kruidboek. Dl. I (boek I) fol. 109. (nl. beschrijving van den „Tsjampadaha-boom”):
 „ . . . van de Paradys-vogels in de Popoeze (sic) Eylanden, *midsgaders haare graagte of gretigheid na dese vrugten, en hoese deselve zodanig doorbooren, datse, met hun geheele lyf daar door heenen schieten; daar van kan by 't Amboinsche Dierboek, parte 2, wat nader gezien en gelezen worden*” 2).

VALENTIJN. Verhandeling der dieren van Amboina. II. *De vogelen*. Dl. III, 1^e st. fol. 311 (nl. beschrijving van den „Papoeseche Paradys-Vogel”):

„ . . . Ook is hy een groote liefhebber van de Tsjampedah-Vrugten, wetende als zy ryp syn, met zyn bek 'er door henen te booren, en dus aan de andere zyde 'er weer uit te komen; . . .” 2).

Een ander, nog meer afdoend bewijs is dit:

RUMPHIUS' voorlaatste hoofdstuk van het Auctuarium bevat een „Beschryvinge van den Serpenticida, of Moncus”, den Slangenbijter.

De tekst vangt aldus aan: „Dewyl ik twyfelde, of myne zwakheit en ouderdom, my zullen toelaten, myn onderhande werk van de *Inlandsche Gedierten* te volmaken, en in 't licht te brengen, daar in eigentlijk de voornoemde Moncus zyn plaats behoort te hebben, en egter veel daar aan gelegen is, om de kragten van de bovenstaande *Radix Mustelae, Cap. 37* beschreeven, ter deeg te leeren kennen, zoo heb ik raadzaam geagt, deszelfs beschrijving hier onder de Kruiden te voegen, op dat 'er aan beider kennisse niets ontbreke”. (Volgt de zeer uitvoerige beschrijving).

Bij een nauwkeurige vergelijking der beschrijving door RUMPHIUS van den Moncus (of Moncos, zooals hij later zelf zegt) met die van VALENTIJN, hoewel de laatste feitelijk niet meer dan een uittreksel geeft, blijkt nu uit de woordschikking dat het niet anders kan, of VALENTIJN moet zich van R.'s *geschrift hebben bediend*, hetzij van het hs. van het Auctuarium, of, wat waarschijnlijker is, van R.'s Dierboek, waarvan dit ten voorbeeld:

Auctuarium. 83^e hoofdst. Beschryvinge van den Serpenticida, of Moncus fol. 70.

„ . . . De stem is verscheiden, want als men hem eenige kost geeft, en hy doende is, om deselve te incorporeeren, zoo gnort hy als een kat, maar als 'er een hond of ander dier by komt, zoo knerst hy of 'er een vuurwerk in brand wierde gestoken” 2).

VALENTIJN. Verhandeling der dieren van Amboina. Dl. III. 1^e st. fol. 293. De Mongkos.

„ . . . Als het eet, knort het, als een Kat, dog is 'er een Hond ontrent, zoo maakt het een geraas, als of 'er eenig vuurwerk in brand raakt” 2).

Toont de tekst van VALENTIJN hier dus een merkwaardige overeenkomst met R.'s Kruidboek ter plaatse, hoeveel te meer zou dit het geval blijken wanneer een vergelijking mogelijk ware met RUMPHIUS' (van teekeningen voorzien) Amboinsch Dierboek. Zie nog sub Valentijn, blz. 30.

1) Uit de voorrede van J. BURMAN in Dl. V van het Kruidboek blijkt, dat deze, hoezeer tevergeefs, wel degelijk ook pogingen heeft aangewend om RUMPHIUS' Dierboek het licht te doen zien. Sprekende van wat na dl. V nog van het Kruidboek zal verschijnen zegt BURMAN: „ . . . magelyk zal ik ook daar by doen de Historie der dieren van Ambon, welke ik uit Indië, met de overige schriften van onsen Rumphius, die nog gevonden worden, verwoogte en verlange te zien, en welke, soo ik verstaan heb, van zyn naastbestaande ofte nabomelingen zeer zorgvuldig bewaart zyn, soo dat dan alles, het geen tot de Historie der Natuur behoort, en van onzen schryver uitgezekerkt is, ten gemeene nutte en gebruik te voorschyn soude gebragt zyn, welke wensche ik met overige beden hoop, dat de Almachtige God, tot het gemeene nut, en welzyn zal vervullen”.

Toen BURMAN in 1745 dit schreef, dacht hij dus blijkbaar niet aan de mogelijkheid dat RUMPHIUS' dierboek reeds in VALENTIJN'S „Verhandeling der dieren van Amboina”, terug te vinden was; dit is te verwonderen; omdat hij VALENTIJN toch geenszins vertrouwde. In zijn „Aanmerkingen” onder elk hoofdstuk van het Kruidboek blijkt zulks voordurend; doch wel het sterkst, waar BURMAN zegt: „De *Camiri-boom* wert by Valent. p. 213. mede beschreven, doch deszelfs figur onder No. XL. verbeeldt verschild geheel van die van Rumphius, die anders in al huu deelen en gedaante met elkaar overeenkomen: En ik twyffele niet, ofte Valentyn heeft zyn figuren uit die van Rumphius ontleent, of door de Teekenaars ontfangen, schoon hy daar van in zyn Voorreden geen gewag maakt”. (Amb. Kruidb. 2 dl. II. 1741, fol. 181).

In einde 1740 wist echter BURMAN *nog niet*, wat hij in 1745 te weten was gekomen omtrent de hewaarplaats van het ms.-Dierboek bij de familie van RUMPHIUS in Indië; want in zyn „Voorredene” in dl. I van het Kruidboek, dd. Amsterdam 20 Oct. 1740 schreef hij: „ . . . dog het was te wenschen, dat de overige schriften van deeze Schryver over de Land, Lugt, en Zee-gedierten agter dit werk gevoegt waaren, en of deeze Historie der Dieren van onze oude Man voor zyn doot ten einde gebragt en afgemaakt zy, weete ik niet, waarom, zo dezelve onder maant particulier mogt zyn berustende, verzoekte zeer vriendelyk uyt naam van alle de beminnaars des natuur-kunde, dat hy die gelieve in het ligt te brengen, en uyt te geeven.” En nu vergelijkte men nog eens, wat BURMAN in 1747 blykbaar ten slotte had ingezien, in noot 3 op blz. 5!

2) De cursivering is van mij.